

Explaining the Domestic Achievements of the Islamic Republic of Iran Based on Sustainable Development Theory

Mohammad Ali Basiri

Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: Basiri@ase.ui.ac.ir

Abstract

Understanding a profound social phenomenon such as the Islamic Revolution of Iran in the twentieth century, along with its domestic and international achievements, requires extensive study and the passage of more time. Thus, at this stage, only a general comprehension can be offered by outlining its minimal achievements thus far in the domestic sphere. Accordingly, the central question of this article is: "What have been the achievements of the Islamic Republic of Iran in various domestic domains -economic, social, cultural, scientific, political, legal, defense, and military?" Our underlying assumption in this article rests on the principle that, based on statistical evidence and a comparative analysis of achievements in the aforementioned fields before and after the Islamic Revolution, fundamental transformations have undoubtedly taken place in recent decades. However, in line with the theory of sustainable development concerning environmental preservation and the conservation of natural resources, significant challenges remain evident. The article endeavors to analyze these achievements using pre- and post-revolution statistical indicators while drawing upon the theory of sustainable development. The research findings indicate that although the domestic achievements of the Islamic Republic of Iran in economic, social, cultural, political, and other spheres are commendable, insufficient measures have been taken in the realm of environmental protection. This study addresses the issue through a descriptive-analytical research methodology, employing library-based research tools.

Keywords: Islamic Republic of Iran, achievements, domestic transformations, sustainable development.

سال دوم، شماره دوم (پیاپی ۵)، تابستان ۱۴۰۲، صص. ۳۶-۲۱
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۰

مقاله پژوهشی

تبیین دستاوردهای داخلی جمهوری اسلامی ایران بر اساس نظریه توسعه پایدار

محمدعلی بصیری

دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: Basiri@ase.ui.ac.ir

چکیده

شناخت پدیده اجتماعی بزرگی مانند انقلاب اسلامی ایران در قرن بیستم و دستاوردهای داخلی و خارجی آن، نیازمند مطالعه زیاد و گذر بیشتر زمان است. بنابر این در حد یک شناخت کلی می‌توان به تبیین دستاوردهای حداقلی تاکنون آن در حوزه داخلی پرداخت. سؤال اصلی مقاله این است که «دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، سیاسی، حقوقی، دفاعی و نظامی در داخل کشور چه بوده است؟ مفروض ما در این مقاله بر این اصل استوار است که با استناد به آمار و ارقام، همچنین مقایسه دستاوردها در حوزه‌های فوق، میان قبل و بعد از انقلاب اسلامی، یقیناً در دهه‌های اخیر، تحولات اساسی در کشور رخ داده است؛ ولی بر اساس نظریه توسعه پایدار در زمینه عدم تخریب محیط زیست و حفظ منابع طبیعی، همچنان مشکلاتی مشهود است. تلاش مقاله در تجزیه و تحلیل این دستاوردها بر اساس شاخص‌های آماری قبل و بعد از انقلاب و نیز با بهره‌مندی از نظریه توسعه پایدار است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد اگرچه دستاوردهای داخلی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و ... جمهوری اسلامی ایران قابل قبول است ولی در زمینه حفظ محیط زیست اقدامات مناسبی انجام نگرفته است؛ در این پژوهش با روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و استفاده از ابزار کتابخانه‌ای به این موضوع پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: جمهوری اسلامی ایران، دستاوردها، تحولات داخلی، توسعه پایدار

شاپا الکترونیک: ۹۹۷۲-۳۰۴۱ ♦ شورای عالی نظریه‌پردازی، نقد و مناظره ♦ فصلنامه نظریه‌پردازی راهبردی

<https://theory.sndu.ac.ir/> E-ISSN: 3041-9972

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است؛ همچنین آرا و مفاهیم نظری مقاله بیانگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی یا تأیید شورای عالی نظریه‌پردازی، نقد و مناظره نیست.

مقدمه

شناخت پدیده‌ای مانند انقلاب اسلامی و دستاوردهای داخلی و خارجی آن، یکی از ضرورت‌های قرن ۲۰ و ۲۱ برای هر محقق و انسان علاقه‌مند به مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بین‌المللی است. انقلابی که موجب براندازی رژیم شد که تقریباً تمام شرایط داخلی و خارجی در حمایت و تثبیت جایگاه و موقعیت آن به کار گرفته شده بود؛ و به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران، باثبات‌ترین رژیم در منطقه بی‌ثبات غرب آسیا محسوب می‌شد. پس از چهل سال از پیروزی انقلاب اسلامی و براندازی رژیم پهلوی، مخالفان داخلی و خارجی آن با تمام توان تلاش نمودند این نظام را ناکارآمد جلوه نمایند تا نگذارند به‌عنوان الگویی برای سایر ملت‌های مسلمان ستم‌دیده مبدل گردد. برخلاف تبلیغات گسترده با تمام ابزارهای مدرن ارتباطی تبلیغی برای منفی جلوه‌دادن، واپس‌گرا معرفی کردن، خطرناک یا تروریسم خواندن، ضد مردم‌سالاری و حقوق بشر معرفی کردن این رژیم، جمهوری اسلامی ایران دستاوردهای مختلفی داشته و به پیشرفت‌های بزرگ مادی و معنوی در چهار دهه گذشته دست یافته است. استقبال ملت‌ها، نخبگان، آزاداندیشان جهان خصوصاً مسلمانان، از اندیشه‌ها، الگوی سیاسی و ارزش‌های جمهوری اسلامی، این نظام را در میان توده‌ها و قلوب ملت‌ها بسیار محبوب کرده است (اسپوزیتو، ۱۳۸۲: ۱۳۰). معمولاً با سیر در مجموعه کتب و مقالات داخلی و خارجی که درخصوص دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران نوشته شده است؛ سه دیدگاه را می‌توان مطرح کرد: ۱. دیدگاه منفی‌نگر (Pessimist) که عمدتاً با نگاهی مادی‌نگر بر شاخص‌های مادی تمرکز یافته (گرچه از شاخص‌های معنوی نیز کمک می‌گیرد) و به مقایسه شاخص‌های توسعه ایران قبل و بعد از انقلاب یا شاخص‌های توسعه پایدار بین ایران بعد از انقلاب و کشورهای هم‌سطح گزینشی آن مثل کره جنوبی، ترکیه، امارات و ... پرداخته است و مطرح می‌کند؛ «دستاوردهای داخلی ایران قابل دفاع نیست و حتی معتقد است ایران پسرفت داشته است»؛ ۲. دیدگاه مثبت‌نگر (Optimist) که عمدتاً با نگاهی معنوی‌نگر بر شاخص‌های معنوی تمرکز یافته (گرچه از شاخص‌های مادی نیز کمک می‌گیرد) و به مقایسه شاخص‌های توسعه ایران قبل و بعد از انقلاب و مقایسه ایران با دولت‌های هم‌سطح ترکیبی مثل ترکیه، کره جنوب، مالزی، پاکستان، مصر و ... پرداخته و در جمع‌بندی خود مطرح می‌کند؛ «دستاوردهای ایران بعد از انقلاب بسیار عالی، موفق و قابل افتخار است» و فاقد هرگونه اشکال و نقطه‌ضعفی است؛ ۳. دیدگاه ترکیبی و تعادلی مادی و معنوی‌نگر که با تمرکز هم‌زمان بر شاخص‌های مادی و معنوی توسعه ایران قبل و بعد از انقلاب و مقایسه ایران

با دولت‌های هم‌سطح مختلف مثل کره جنوبی، ترکیه، پاکستان، مصر و ... در جمع‌بندی خود «دستاوردها را موفق ولی نقاط ضعف و نقصان را نیز مطرح می‌کند و حتی راه‌حلهایی نیز ارائه می‌دهد.» تلاش این پژوهش بر این است که از دیدگاه سوم استفاده نماید و حتی در کنار مقایسه شاخص‌های توسعه پایدار با استناد به آمار و ارقام از منابع مختلف معتبر قبل و بعد از انقلاب و با بهره‌مندی از نظریه توسعه پایدار، به تبیین دستاوردهای داخلی جمهوری اسلامی ایران طی چهاردهه گذشته بپردازد. مقایسه شاخص‌های مادی و معنوی توسعه ایران بعد از انقلاب با کشورهای مختلف هم‌سطح به طولانی‌شدن حجم معمول مقاله منجر خواهد شد؛ بنابراین نیاز به تدوین مقاله‌ای مجزا خواهد بود. از طرفی در یک مقاله معمول نیز نمی‌توان همه دستاوردهای داخلی و خارجی جمهوری اسلامی ایران را به‌طور مبسوط بیان نمود. طرح دستاوردهای خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز یک مقاله مجزای دیگر طلب می‌کند.

دستاوردهای داخلی انقلاب اسلامی در چهاردهه گذشته حجم بسیار زیادی را شامل می‌گردد که برای ارائه شرح مختصری از آن می‌توان آن‌ها را در سه دسته مورد بررسی قرار داد؛

۱. دستاوردهای اقتصادی - اجتماعی؛
۲. دستاوردهای فرهنگی - علمی؛
۳. دستاوردهای سیاسی - حقوقی - نظامی.

۱. مبانی نظری

چهارچوب نظری مقاله، «توسعه پایدار» (فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان، ۱۳۸۵: ۴) یا «توسعه پایا»^۱ است. در «کنفرانس زمین» در سال ۱۹۹۲ توسعه پایدار چنین تعریف گردید: «رفع نیازهای نسل حاضر بدون مصالحه با نسل‌های آینده درباره نیازهای آن‌ها.» کمیسیون جهانی محیط زیست، توسعه پایدار را این‌گونه تعریف نمود: «توسعه پایدار فرایند تغییری است در استفاده از منابع، هدایت سرمایه‌گذاری‌ها، سمت‌گیری توسعه پایدار تکنولوژی و تغییری نهادی است که با نیازهای حال و آینده سازگار باشد.» کمیسیون «برانت لند»^۲ درباره توسعه پایدار عنوان می‌کند: «توسعه پایدار به‌عنوان یک فرایند لازمه بهبود و پیشرفت است. فرایندی که اساس بهبود وضعیت و از میان‌برنده کاستی‌های اجتماعی و فرهنگی جوامع پیشرفته است و باید موتور محرک پیشرفت متعادل، متناسب و هماهنگ

1. Sustainable development

2. Brent Land

اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تمامی جوامع، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه پایدار باشد (ضرابی و اذانی، ۱۳۸۰: ۲۵). تعاریف زیادی از توسعه پایدار مطرح شده است اما دو تعریف زیر ماهیت این واژه را بیشتر روشن می‌کند: ارتقا کیفیت زندگی در ضمن در نظر گرفتن ظرفیت تحمل محیط زیست و پاسخ‌گویی به نیازهای نسل حاضر بدون آنکه توانایی و امکانات نسل‌های آینده برای تأمین نیازهایشان محدود گردد (Rao p.k., 2000: 81).

توسعه پایدار فرایندی است که آینده‌ای مطلوب را برای جوامع بشری متصور می‌شود که در آن شرایط زندگی و استفاده از منابع، بدون آسیب‌رساندن به یکپارچگی، زیبایی و ثبات نظام‌های حیاتی، نیازهای انسان را برطرف می‌سازد. توسعه پایدار راه‌حلی را برای الگوهای فانی ساختاری، اجتماعی و اقتصادی توسعه پایدار ارائه می‌نماید تا بتواند از بروز مسائلی همچون نابودی منابع طبیعی، تخریب سامانه‌های زیستی، آلودگی، تغییرات آب‌وهوایی، افزایش بی‌رویه جمعیت، بی‌عدالتی و پایین‌آمدن کیفیت زندگی انسان‌های حال و آینده جلوگیری کند. توسعه پایدار فرایندی است در استفاده از منابع و هدایت سرمایه‌گذاری‌ها تا جهت‌گیری فناوری و تغییرات نهادی، با نیازهای حال و آینده سازگار باشد. توسعه پایدار که از دهه ۱۹۹۰ بر آن تأکید شد جنبه‌ای از توسعه پایدار انسانی و در ارتباط با محیط زیست و نسل‌های آینده است. هدف توسعه انسانی پرورش قابلیت‌های انسانی محسوب می‌گردد. توسعه پایدار به‌عنوان یک فرایند درحالی که لازمه بهبود و پیشرفت است، اساس بهبود وضعیت و رفع کاستی‌های اجتماعی و فرهنگی جوامع پیشرفته را فراهم می‌کند. توسعه پایدار سعی دارد به پنج نیاز اساسی زیر پاسخ گوید: تلفیق حفاظت و توسعه پایدار، تأمین نیازهای اولیه زیستی انسان، دستیابی به عدالت اجتماعی، خودمختاری و تنوع فرهنگی و حفظ یگانگی اکولوژیکی بپردازد. توسعه پایدار در کنار رشد اقتصادی و توسعه پایدار بشری در یک جامعه یا یک اقتصاد توسعه پایدار یافته، تحصیل توسعه پایدار مستمر، و رای توسعه پایدار اقتصادی را دنبال می‌کند (Soubbotina, 2004: 10-14). توسعه پایدار همچنین بر سه اصل عمده پایداری بوم‌شناختی، پایداری فرهنگی - اجتماعی و پایداری اقتصادی استوار است. پایداری بوم‌شناختی تضمین‌کننده آن است که توسعه پایدار با حفظ فرایندهای اساسی زیست‌محیطی، تنوع و منابع گونه‌های زیستی سازگاری داشته باشد.

پایداری فرهنگی - اجتماعی تضمین می‌کند که توسعه پایدار با فرهنگ و ارزش‌های مردمی که متأثر از آن هستند سازگار بوده و هویت جامعه را حفاظت کند. پایداری اقتصادی نیز تضمین می‌کند

که توسعه پایدار واجد کارایی اقتصادی بوده و منابع به ترتیبی اداره شوند که بتوانند پشتیبان نسل‌های آینده باشند. چون انسان به‌عنوان مرکز توجهات توسعه پایدار معرفی شده است. توسعه پایدار دارای ابعاد مختلفی است؛ ازجمله توسعه پایدار اقتصادی، توسعه پایدار اجتماعی، توسعه پایدار فرهنگی، توسعه پایدار سیاسی، توسعه پایدار انسانی و ... هرکدام از این ابعاد جنبه‌های مختلفی از توسعه پایدار را دربردارد. توسعه پایدار اقتصادی فرایندی است که در طی آن شالوده‌های اقتصادی جامعه دگرگون می‌گردد. به‌طوری‌که حاصل چنین دگرگونی و تحولی در درجه اول کاهش نابرابری‌های اقتصادی و تغییراتی در زمینه‌های تولیدی، توزیع و الگوهای مصرف جامعه خواهد بود. توسعه پایدار اجتماعی و توسعه پایدار فرهنگی جنبه‌های مکمل و پیوسته یک پدیده‌اند و هر دو نوع الزاماً به ایجاد وجوه تمایز فزاینده جامعه منجر می‌شود. توسعه پایدار سیاسی فرایندی است که زمینه لازم را برای نهادی‌کردن تشکل و مشارکت سیاسی فراهم می‌کند که حاصل آن افزایش توانمندی یک نظام سیاسی است. توسعه پایدار انسانی روندی است که طی آن امکانات افراد بشر افزایش می‌یابد. هرچند این امکانات با مرور زمان می‌تواند به شکل اساسی دچار تغییر در تعریف گردد، اما در کلیه سطوح توسعه پایدار، مسئله اساسی برای مردم عبارت است از: برخورداری از زندگی طولانی همراه با تندرستی، دستیابی به دانش و درنهایت توانایی نیل به منابعی که برای پدید آوردن سطح مناسب زندگی لازم است. برای اینکه بتوان توسعه پایدار را پایدار نامید، باید دارای چهارمشرخصه باشد که عبارت از بهره‌وری، عدالت، انعطاف‌پذیری و ثبات است. بهره‌وری درواقع یک معادله پویاست بین نظام طبیعی و نظام‌های اجتماعی-اقتصادی که تولید غذا و دیگر کالاها را برای مردم تضمین می‌کند، بدون اینکه برای نظام ضرری داشته باشد. بهره‌وری ظرفیت جامعه برای استفاده یا تغییر شکل نظام‌های طبیعی در تولید غذا و کالا با بازده بهینه را سنجش می‌کند. عدالت یعنی ظرفیت جامعه در توزیع عادلانه فرصت‌ها و تهدیدهایی که ناشی از کاربرد یا تغییر نظام‌های طبیعی پیرامون بوده، مانند توزیع آنچه که از فرایند توسعه پایدار حاصل می‌گردد. این اصطلاح در مورد توزیع ثروت در بین مردم نیز به کار می‌رود. انعطاف‌پذیری به ظرفیت جامعه در واکنش به فشارهای طبیعی یا تحمیلی یا ضربه‌های ناگهانی اطلاق می‌گردد. انعطاف‌پذیری یعنی قابلیت نظام برای ترمیم یا نگهداری سطح بهره‌وری در بی‌نظمی‌های کوتاه یا طولانی‌مدت. همچنین ثبات یعنی ظرفیت جامعه در ادامه استفاده یا تغییر فرایند نظام‌های طبیعی بدون دگرگونی شدید. از نظر لومن و کاکس^۱ توسعه پایدار فرایند

---

1. Loman and Kaks

اصلاح و بهبود اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که مبتنی بر فناوری و همراه با عدالت اجتماعی باشد به طریقی که زیست‌بوم را آلوده و منابع طبیعی را تخریب نکند (Gatto m., 1995: 30-40). توسعه پایدار به معنی افزایش منابع انسانی (توانمندسازی جوامع به سمت افزایش توانمندی‌های اقتصادی، اجتماعی، فناوری و فرهنگی) است. همچنین توسعه پایدار نمی‌تواند بدون تفکر دقیق و در نظر داشتن امکانات انسانی اتفاق افتد نکته بارز این نظریه این است که توسعه پایدار را یک فرایند می‌داند؛ فرایندی پویا، پایدار و چندبعدی که بر فناوری و همراه با عدالت است، بنابراین توسعه پایدار یک اتفاق یا رویداد نیست که یک‌باره اتفاق بیفتد، بلکه یک فرایند پویا و هدفمندی است که در طول زمان و با برنامه‌ریزی تحقق‌یافته و هدف آن ارتقا سطح حیات انسان است و نیاز به هوشمندی، تجربه، شناخت و خلاقیت دارد. نکته مهم این نظریه توجه به عدالت اجتماعی است، یعنی توسعه پایدار باید در روند خود همواره عدالت اجتماعی را مد نظر قرار می‌دهد تا نابرابری‌های اجتماعی را از نظر فرهنگی و اقتصادی در مسیر خود از میان بردارد. نکته پایانی این تعریف، افزایش منابع انسانی و توانمندسازی جامعه است. یعنی توسعه پایدار در فرایند خود باید منابع انسانی را افزایش دهد تا انسان‌هایی آگاه، کارآمد و خلاق تربیت نماید (Imna, 2018: 2). همان‌گونه که اشاره شد با دیدگاه ترکیبی مادی و معنوی‌نگر و مقایسه شاخص‌های توسعه پایدار ایران قبل و بعد از انقلاب و بهره‌مندی از نظریه توسعه پایدار تلاش می‌شود در این مقاله دستاوردهای داخلی جمهوری اسلامی ایران در طی چهار دهه گذشته مورد بررسی قرارگیرد. البته لازم به ذکر است تمرکز دستاوردها در زمینه‌های اقتصادی- اجتماعی، فرهنگی- علمی، سیاسی- حقوقی و دفاعی- نظامی در داخل کشور بوده که اساس نظریه توسعه پایدار روی همین زمینه‌ها استوار است. مضاف بر اینکه بر اساس نظریه توسعه پایدار در این زمینه‌ها نباید حرکت توسعه پایدار منجر به تخریب منابع طبیعی و محیط زیست گردیده تا نسل‌های آینده از آن نیز بهره‌مند گردیده و برعکس متضرر نگردند. همچنین باید استفاده از دستاوردها به عدالت اقتصادی- اجتماعی در جامعه منجر شود.

۲. برخی دستاوردهای داخلی جمهوری اسلامی ایران

۱-۲. دستاوردهای اقتصادی- اجتماعی

قبل از طرح دستاوردهای اقتصادی انقلاب اسلامی بهتر است نگاهی گذرا به جنبه‌های اقتصادی ایران قبل از انقلاب داشته باشیم. وضعیت کشور در این دوره شامل: سطح پایین زندگی عمومی، سطح

پایین بهره‌وری، توزیع غیرعادلانه ثروت، بی‌کفایتی اقتصادی دولت در اداره جامعه، نرخ بالای رشد جمعیت، وضع نابسامان بهداشت عمومی، روند بالای بی‌سوادی شامل ۶۰ درصد جامعه بی‌سواد، دوگانگی در بخش‌های صنعتی و سنتی، دخالت انگلیسی‌ها و در پایان آمریکایی‌ها بر حاکمیت و اقتصاد ایران، فناوری ناکارآمد، نظامی‌گری روبه رشد، گسترش زمین‌داری بزرگ توسط دربار و اطرافیان شاه به گونه‌ای که اوایل دهه ۱۳۵۰ خاندان پهلوی، سرمایه‌دارترین خانواده ایران محسوب می‌شدند؛ همچنین گسترش فساد مالی و رشوه‌خواری بود (سلیمان داری، ۱۳۸۵: ۵). پس از گذشت چهاردهه از انقلاب اسلامی، جمعیت ایران به ۸۴ میلیون نفر به‌عنوان سیزدهمین کشور پرجمعیت دنیا رسید. همچنین با درآمد ۱۱۰ میلیارد دلاری و دارنده دومین منابع نفت و گاز جهان جایگاه دومین اقتصاد منطقه را به‌خود اختصاص داده‌است. رشد انسانی در پایان دهه ۱۹۸۰ شروع شده و در دهه ۱۹۹۰ به بیشترین میزان خود رسیده‌است. آمارهای رشد انسانی تا سال ۲۰۰۲ به اوج خود رسید و میزان سواد نیز از شاخص‌های مطلوبی برخوردار گردیده‌است (Unicef, 2005: 3). اقتصاد ایران قبل از انقلاب به دلیل سیاست‌های توسعه پایدارای تحمیلی غرب و آمریکا در راستای منافع سلطه‌گرا نه خود بر ایران از یک اقتصاد سنتی خودکفا که در اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ برخوردار بود به‌سوی یک اقتصاد تک‌محصولی وابسته به نفت حرکت نمود (مریدی، ۱۳۸۱: ۵). به‌صورتی که درآمد اصلی کشور از فروش نفت و تقریباً ۹۵ درصد مایحتاج کشور در همه حوزه‌ها وارد می‌گردید (سپهر، ۱۳۸۶: ۶). ایران تا قبل از تحریم حداکثری بعد از خروج آمریکا از برجام از اقتصاد تک‌محصولی نفت تقریباً رهایی یافته و نزدیک به ۸۰ درصد مایحتاج خود را تولید، و با استخراج ۴/۲ میلیون بشکه نفت در روز با جمعیتی دو برابر شده نسبت به قبل از انقلاب، ۲/۳ میلیون آن را صادر و بقیه را به‌عنوان مصرف داخلی استفاده کرده‌است. به عبارت دیگر اوایل انقلاب با ۳۵ میلیون جمعیت و حدود ۵ میلیون بشکه صادرات نفت در روز، غالب مایحتاج کشور وارد می‌شد؛ در حالی که امروز با ۸۴ میلیون جمعیت و حدود ۲ میلیون صادرات بشکه نفت در روز، ۲۰ درصد مایحتاج وارد می‌شود یعنی مابه‌التفاوت ۸۰ درصد تولید داخلی است که نشانگر توسعه پایدار سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ایران است. بر اساس آمار بانک جهانی، ۴۶ درصد مردم ایران در سال ۱۳۵۶ زیر خط فقر بودند (راجی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۵). با گذشت بیش از چهاردهه و علاوه بر وجود مشکلات اقتصادی و معیشتی کشور، وضعیت اقتصادی و رفاه مردم بسیار بهتر از دوره پهلوی است (کیهان، ۱۳۹۷: ۲). مقام معظم رهبری معتقد است: «اقتصاد ملی یک کشور در گرو اقتدار علمی است به عبارت دیگر رشد و توسعه

پایدار همه‌جانبه و پایدار یک کشور مدیون رشد علمی آن است (زاهدی، ۱۳۸۷: ۱). بر همین اساس تحولات صنعتی، کشاورزی، خدماتی و ارتباطی، ریشه در تحول فرهنگی علمی ایران دارد و بر اساس این توصیه حرکت توسعه پایدار در ایران در چهاردهه اخیر شکل گرفته‌است. همان‌طور که قبلاً اشاره شد اقتصاد تک‌محصولی ایران باعث شده بود تمام کالاهای صنعتی ایران قبل از انقلاب وارداتی باشد. هم‌اکنون در بسیاری از حوزه‌ها، صنعت ایران مستقل و مبدل به صادرکننده گردیده‌است (مریدی، ۱۳۸۱: ۱۳۹-۸۳). در بخش صنعت، رشد و سرمایه‌گذاری گسترده‌ای بعد از انقلاب رخ داده‌است؛ ارتقای نقش مهندسی در طراحی و تولید در دو بخش دولتی و خصوصی بروز کرده‌است. در بخش خصوصی رشد تولیدات و محصولات متنوع صنعتی باعث رشد ظرفیت صادرات گردیده‌است. طراحی و ساخت قطعات ماشین‌آلات صنعتی، پالایشگاه، صنایع شیمیایی، صنایع سیمان، نیروگاه و تاسیسات مربوطه توسط متخصصین ایرانی انجام شده‌است. میانگین رشد صنعتی بیش از ۴ درصد در سال‌های پس از انقلاب برخلاف فشارهای خارجی، تحریم‌ها، جنگ و تنش‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بوده‌است. همچنین در چشم‌انداز توسعه بیست‌ساله نیز میانگین رشد ۶ درصد مطرح گردیده‌است (اندیشه قم، ۱۳۸۶: ۳-۲). صنعت نفت ایران نسبت به قبل از پیروزی انقلاب اسلامی با تحول عظیمی همراه بوده‌است. زیرا اکنون ایران اسلامی مالک منابع نفتی خود بوده و کارشناسان ایرانی مدیریت اجرایی عملیات صنعت نفت در کلیه بخش‌ها اعم از اکتشاف، حفاری، بهره‌برداری، صادرات، پالایش و انتقال را برعهده دارند (تبیان، ۱۳۹۷: ۲). تولید پتروشیمی در سال ۱۳۵۷ حدود ۴/۷ میلیون تن بود، با توجه به جنگ و تخریب‌های آن و محاصره اقتصادی در سال ۱۳۸۰ به ۱۲/۵ میلیون تن رسیده‌است و درآمد کشور از این طریق به ۷ میلیارد دلار بالغ شده‌است. بررسی شاخص‌های مهم بخش گاز و گازرسانی تا ۱۳۸۷ حاکی از افزایش مصارف داخلی گاز طبیعی (خانگی، تجاری، صنایع عمده و نیروگاهی) از ۶/۸ میلیون متر مکعب در روز به ۳۶۲/۴ میلیون متر مکعب در روز، افزایش ظرفیت پالایش از ۳۶ میلیون متر مکعب در روز به ۴۹۷/۵ میلیون متر مکعب در روز، افزایش مصرف گاز در نیروگاه‌ها از ۴ میلیون متر مکعب در روز به ۱۱۷ میلیون متر مکعب در روز، افزایش احداث خطوط انتقال گاز طبیعی از ۲,۹۰۰ کیلومتر به ۳۰,۱۵۳ کیلومتر، افزایش جمعیت تحت پوشش گازرسانی از ۲۲۵ هزار نفر به ۵۵ میلیون و ۸۶ هزار نفر، افزایش خانوارهای تحت پوشش گاز طبیعی از ۵۱ هزارخانوار به ۱۴ میلیون و ۳۹۷ هزار و ۲۰۰ خانوار، افزایش تعداد شهرهای گازرسانی شده از ۵ شهر به ۷۴۴ شهر و افزایش تعداد روستاهای

گازرسانی شده از ۱ روستا به ۷,۳۶۴ روستا است که نشان‌دهنده حجم عظیم سرمایه‌گذاری‌ها در این بخش است (خبرگزاری صدا سیما، ۱۳۹۷: ۴). در حوزه فناوری هسته‌ای برخلاف تحریم‌ها، چرخه سوخت هسته‌ای بومی ایجاد گردیده و ایران را به دهمین کشور اتمی دنیا مبدل کرده است (اندیشه قم، ۱۳۸۶: ۲). در مورد نیروگاه بوشهر باید گفت قبل از انقلاب پایه‌گذاری شد و بعد از انقلاب متوقف گردید. هم‌اکنون بهره‌برداری شده و با ظرفیت هزارمگاوات وارد مدار تولید برق شده است. نیروی تخصصی و اداره‌کننده آن تماماً ایرانی هستند. جمهوری اسلامی برخلاف تحریم‌های شدید آمریکا و فشار به کشورهای دیگر برای عدم همکاری در پروژه هسته‌ای ایران، توانست چرخه سوخت هسته‌ای را با دستان دانشمندان داخلی به نقطه قابل ملاحظه‌ای برساند تا جایی که تعجب جهانیان را برانگیزد. در این ارتباط نظام جمهوری اسلامی توانست با کشف و استخراج اورانیوم طبیعی در یزد و فناوری آن در اردکان یزد و سپس تبدیل آن به سه ماده هگزافلوراید اورانیوم، اکسید اورانیوم و تترافلوراید اورانیوم در پایگاه هسته‌ای اصفهان، بزرگ‌ترین گام‌های چرخه سوخت هسته‌ای را بردارد و سپس با تأسیس پایگاه در نظنر از طریق به کارگیری دستگاه‌های سانتریفیوژ به غنی‌سازی اورانیوم دست یابد. این امر ایران را به ردیف دهمین کشور دارای فناوری هسته‌ای ارتقا داده است. علاوه بر این، طراحی راکتور آب سنگین در اراک و به مرحله نهایی رسیدن نیروگاه اتمی بوشهر، گام‌های دیگری بود که نشان داد مدیریت انقلابی می‌تواند نظام جمهوری اسلامی را به یک کشور پیشرفته تبدیل کند (تبیان، ۱۳۹۷: ۴). در صنعت هواپیماسازی بعد از انقلاب، جمهوری اسلامی ایران شاهد دستیابی متخصصین داخلی به پیشرفته‌ترین سطح تعمیر اساسی (اورهال) هواپیماهای پهن‌پیکر پیشرفته بوده است. در حوزه صنعت و معدن تولید آلومینیوم در سال ۱۳۵۷ درحد ۲۵ هزارتن بود؛ هم‌اکنون این میزان به ۴۵۷ هزارتن رسیده است. در مورد مس قبل از انقلاب تولیدی نداشتیم؛ درحالی که این میزان در سال ۱۳۸۷ به ۲۶۰ هزارتن رسیده است. در بحث صادرات صنعتی و معدنی قبل از انقلاب ۱۷۲ میلیون دلار کل صادرات ایران بود که در سال ۱۳۸۷، به ۱۲ میلیارد دلار رسید. در بخش سیما، ایران قبل از انقلاب ۶/۲ میلیون تن تولید داشت؛ هم‌اکنون به میزان ۶۴ میلیون تن افزایش یافته و در این حوزه خودکفا شده و به خارج صادرات دارد.

حوزه کشاورزی در سال ۱۳۵۶ طبق آمار رسمی ایران با جمعیت ۳۵ میلیون نفر ذخیره تولید غذای بومی آن برای ۳۲ روز بود و بقیه از خارج کشور وارد می‌گردید. امروز جمهوری اسلامی ایران به خودکفایی رسیده و صادرات عمده دارد. در سال ۱۳۸۳ بعد از ۴۰ سال درزمینه تولید گندم

به خودکفایی رسید. در مورد برنج، جو، سبزیجات، مرغ، ماهی، شیر و عسل بر اساس آمار فائو، در سال ۲۰۰۴ رتبه اول صادرات غرب آسیا را به دست آورده است (سپهر، ۱۳۸۶: ۹).

در حوزه تحول شهری و روستایی دگرگونی اصلی در مناطق محروم و روستاها بوده که در زمینه جاده سازی، لوله کشی آب، تأمین برق، احداث درمانگاه، مدرسه و آموزش بهداشت وضع مطلوبی را شکل داده است. امروز ۹۵ درصد روستاها مدرسه، درمانگاه و آب و برق دارند (سلیمان دارابی، ۱۳۸۵: ۲). در مورد برق، قبل از انقلاب ۳/۱ میلیون مشترک برق (اعم از خانگی، عمومی، صنعتی و کشاورزی) وجود داشت. این رقم در سال ۱۳۸۰ به بیش از ۱۶ میلیون مشترک افزایش یافت (مریدی، ۱۳۸۱: ۱۴۵). تولید آب سالم، در سال ۱۳۵۷ حدود ۱/۵ میلیارد مترمکعب بود. اما در سال ۱۳۷۷ به ۳/۹۷۶ میلیارد مترمکعب افزایش یافت. این رشد ۶۵۰ شهر و ۴۳ میلیون نفر جمعیت شهری و روستایی را شامل شد (اندیشه قم، ۱۳۸۶: ۲).

در مورد شبکه جاده ای قبل از انقلاب ایران حدود ۳۶ هزار کیلومتر راه های اصلی داشته است که بعد از انقلاب ۹۰ هزار کیلومتر راه آسفالت شده و ۷۶ هزار کیلومتر جاده راه اصلی و فرعی در شهرهای مختلف احداث شده است. در سال ۱۴۰۱ بطور کلی افزایش ۴/۴ برابری طول جاده های کشور، افزایش ۱۲/۵ برابری جاده های روستایی و افزایش ۸ برابری آزادراه های کشور رخ داده است (راجی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶۲-۱۶۳). در این میان شبکه ریلی رشد ۲ برابری داشته است و در حال حاضر ۶,۱۰۰ کیلومتر شبکه اصلی و بیش از دوهزار کیلومتر شبکه فرعی راه آهن ساخته شده است که این میزان ضمن احتساب ساخت سالانه ۶۰۰ کیلومتر راه آهن، در آینده به ده هزار کیلومتر افزایش می یابد (اندیشه قم، ۱۳۸۶: ۳). همچنین در حوزه بهداشت عمومی گام های بزرگی برداشته شده است. با ایجاد شبکه بهداشت سراسری، نرخ مرگ و میر زنان و کودکان کاهش یافته است. از سال ۱۳۶۴ تا ۱۳۸۰ نرخ مرگ و میر مادران ۶/۵ برابر کاهش یافته است. نود درصد مردم واکسینه شده اند و بیماری های مسری کشنده از میان رفته است.

۲-۲. دستاوردهای فرهنگی و علمی

دستاوردهای فرهنگی و علمی را می توان شامل شکل گیری هویت ملی و دینی، گسترش فرهنگ دینی، رشد معنویت، رشد دانشگاه ها، کاهش نرخ بی سوادی، تقویت فرهنگ جهاد و شهادت، رشد فهم عمومی جامعه از دین و تقویت فضائل اخلاقی دانست (حیات، ۱۳۸۶: ۱). انقلاب اسلامی با زیر سوال بردن بسیاری از نظریه های مادی گرایی شرقی و غربی در حوزه های علوم اجتماعی و سیاسی

باعث دگرگونی در هویت ملی ایرانیان و پس از آن دیگر مسلمانان گردید. و نظریه‌های مارکسیستی و سوسیالیستی را نفی کرد. پیاده‌کردن نظریه «اسلام سیاسی» طی سه دهه گذشته در ایران و تحولات همه‌جانبه در حوزه‌های فرهنگی و علمی، باعث بازشناسی هویت دینی و ملی ایرانیان شد (عنایت، ۱۳۷۲: ۱۹۶-۱۸۳). ایرانیان قبل از انقلاب دچار بحران هویت بودند. بخشی دنبال هویت باستانی، بخشی هویت غربی و بخشی در پی هویت شرقی بودند که جامعه و خانواده ایرانی را به قطب‌بندی سیاسی، اجتماعی بحران‌زده سوق داده بود. این احیای هویت اسلامی، ایرانی و موفقیت‌های ناشی از آن، روح حرکت و جنبش و الگوگیری را به دیگر ملت‌ها و جنبش‌های اسلامی منتقل کرده است (ارائی، ۱۳۸۳: ۲۴۹). با شکل‌گیری هویت ملی جدید خود باوری و اعتماد به نفس حرکت عمومی ایرانیان در بسیج اراده و عزم عمومی که باعث پیروزی در جنگ هشت ساله تحمیلی، بازسازی‌های بعد از آن و دستاوردهای علمی-صنعتی و ... گردید. در عرصه علوم نوین، دانشمندان ایرانی توانسته‌اند تا مرزهای جدید دانش بشری پیش روند و در مواردی از این مرزها نیز عبور کنند. موفقیت‌های دانشمندان ایرانی در زمینه‌های سلول‌های بنیادین، نانو تکنولوژی، مهندسی ژنتیک، علوم هسته‌ای، علوم فضایی و ... از این موارد است. سرعت پیش‌رفت علمی در ایران بر اساس گزارش محافل علمی بین‌المللی، ۱۱ برابر سرعت متوسط رشد علم در جهان است. رتبه جهانی تولید علم ایران طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۵ از ۵۳ به ۱۶ جهان ارتقا یافته است. رتبه جهانی تولید علم ایران در رشته انرژی اتمی از ۸۳ به ۱۱ ارتقا یافته است. اکنون ایران در جایگاه دوازدهم علم جهان قرار دارد (کیهان، ۱۳۹۷: ۵).

۲-۳. دستاوردهای سیاسی - حقوقی - نظامی

در حوزه سیاست داخلی و خارجی، ایران قبل از انقلاب کشوری متعهد و وابسته به بلوک غرب و به تعبیری پایگاه سیاسی- نظامی بلوک غرب تلقی می‌گردید. دولتی وابسته و تحت کنترل دولت‌های غربی خصوصاً آمریکا بود. در حالی که پس از انقلاب از زیر سلطه سیاسی غرب خارج و به یک دولت مستقل در تمام حوزه‌های مدیریتی تبدیل گردید. دولتی مستقل و آزاد با نظامی سیاسی- اسلامی که مشارکت سیاسی اجتماعی مردم را دنبال داشت. با رد نظریه جدایی دین از سیاست (سکولاریسم و لائسیته) و بسیاری از تئوری‌های سیاسی شرقی و غربی نظریه سیاسی جمهوری اسلامی با حاکمیت ولی فقیه را مطرح و اجرا نمود؛ با اتکا به اصول استقلال، آزادی

جمهوری اسلامی و نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی به دولت مستقل و استکبارستیز تبدیل گردید؛ با حاکمیت ولایت فقیه حکومتی مردم سالار دینی مبتنی بر تعالیم و مبانی اسلامی شکل داد (قادری، ۱۳۸۲: ۶۵-۳۸) دولتی که در مقایسه با سایر دولت‌ها مستقل‌ترین دولت منطقه است. با تحول در نهادهای سیاسی- اجتماعی کشوری شکل گرفته با دولتی مردمی از خود مردم و خدمتگزار مردم پدید آمد. نظام جمهوری اسلامی با رهبری ولی فقیه از قابلیت‌های سیاسی- حقوقی بالایی برخوردار است که بسیاری از نظام‌های سیاسی مشابه فاقد آن هستند (عمیدزنجانی، بی تا: ۵۰-۲۰).

در زمینه منابع دفاعی ایران قبل از انقلاب وابسته و تمام نیازهای آن وارداتی بود. پس از انقلاب با رشد صنایع دفاعی- موشکی به خودکفایی دست یافته و جزو چند کشور اصلی سازنده تسلیحات شده و تولیدات نظامی خود را به ۳۰ کشور دنیا صادر می‌کند. ایران امروز تولید کننده ادوات نظامی الکترونیکی، راداری، صنایع زرهی، ساخت هواپیمای جنگنده، بالگرد، انواع تانک و نفربر، یدک کش‌ها انواع شناورها، زیردریایی، اسکله شناور، موشک‌های زمین به زمین، زمین به هوا و زمین به دریا، خط بازسازی هواپیما و بالگرد و دارنده توان تغییر و نگهداری مجموعه تجهیزات فوق است (سپهر، ۲۰۰۷: ۴).

۳. انطباق دستاوردهای داخلی ج.ا.ایران با شاخص‌های نظریه توسعه

همان‌گونه که مطرح شد توسعه بدین معنی بود که همزمان یک کشور در نتیجه برنامه‌ریزی دقیق بتواند در زمینه‌های مختلف اقتصادی- اجتماعی، فرهنگی- علمی، سیاسی- حقوقی، دفاعی- نظامی توسعه پایدار یابد و در این مسیر، منابع طبیعی و محیط زیست تخریب نشود. برخلاف دستاوردهای توسعه ای در حوزه‌های مختلفی که بر اساس آمار و ارقام در قسمت‌های قبل که تا چند و بعضاً ده‌ها برابر رشد جمعیت دستاوردهای توسعه ای ایران در چهل سال گذشته موفقیت داشته که جای تقدیر دارد. از جهت دیگر تقریباً می‌توان گفت بر خلاف قبل از انقلاب که توسعه در آن زمان تک بعدی بود. عمدتاً اقتصادی- اجتماعی در حالی که در ابعاد دیگر مانند سیاسی، فرهنگی- علمی، دفاعی- نظامی توسعه نیافتگی یا کمتر توسعه یافته بوده که منجر به بی‌ثباتی و انقلاب گردید بعد از انقلاب توسعه چند جانبه بوده است.

از جانب دیگر مطرح شد توسعه پایدار بر سه اصل عمده پایداری بوم شناختی، پایداری اجتماعی فرهنگی پایداری اقتصادی استوار است پایداری بوم شناختی تضمین کننده آن است که توسعه با

حفظ فرایندهای اساسی زیست محیطی، تنوع و منابع گونه‌های زیستی سازگاری داشته باشد که در این زمینه نیز با بحث آمایش سرزمینی نیز تا حدودی شاخص‌های آن در دستاوردها قابل ملاحظه است گرچه این شاخص ضعیف‌ترین آن‌ها در دستاوردها تلقی می‌گردد.

پایداری فرهنگی و اجتماعی تضمین می‌کند که توسعه پایدار با فرهنگ و ارزش‌های مردمی که متأثر از آن هستند سازگار بوده و هویت جامعه را حفاظت کند. با بهره‌گیری از ارزش‌های ایرانی-اسلامی برنامه‌ریزی شده و دستاوردها حاصل شود. پایداری اقتصادی تضمین می‌کند که توسعه پایدار واجد کارایی اقتصادی بوده و منابع به ترتیبی اداره شوند که بتوانند پشتیبان نسل‌های آینده باشند. روند کلی برنامه‌ها و شعارهای آن مبنی بر فاصله گرفتن از اقتصاد تک‌محصولی که قبل از انقلاب حاکم بود و حرکت توسعه پایدار به سوی اقتصاد چند محصولی که دستاوردهای آن در قسمت‌های قبل اشاره شد نیز حاکی است تا حدود قابل قبول اقتصاد کشور از وابستگی ۹۵ درصدی به نفت و کاهش آن در حدود ۶۰ درصد حرکتی قابل قبول است گرچه تا حد عالی هنوز فاصله وجود دارد. در این مورد نیز دستاوردها در چهل سال گذشته نسبتاً این سه اصل پایداری را دارد. درحالی‌که از بُعد شاخص توسعه بوم‌شناختی یعنی عدم تخریب منابع طبیعی و محیط زیست مشکلات اساسی در این مورد وجود دارد.

نتیجه‌گیری

پس از مطالعه شاخص‌های توسعه پایدار بر اساس دیدگاه ترکیبی مادی و معنوی‌نگر و بررسی دستاوردهای مختلف داخلی جمهوری اسلامی ایران در چهاردهه پس از پیروزی انقلاب اسلامی شامل دستاوردهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، علمی و نیز دستاوردهای سیاسی، حقوقی، نظامی و دفاعی، به این جمع‌بندی می‌رسیم که جمهوری اسلامی ایران در چهاردهه گذشته نسبت به قبل از انقلاب، پیشرفت‌های قابل قبولی در موارد فوق داشته است. با وجود انواع کارشکنی‌ها و توطئه‌ها علیه یک نظام نوپا جهت شکست یا مهار، جمهوری اسلامی ایران به یکی از قدرت‌های مطرح جهانی و در سطح منطقه به یکی از قدرتمندترین نظام‌های با ثبات و امن تبدیل شده است. ریشه این دستاوردها ابتدا ناشی از تحول در بُعد معنوی جامعه و به تبع آن تحول در بُعد مادی منجر به دستاوردهای داخلی شده است. البته بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار که قبلاً مورد بررسی قرارگرفت درنهایت باید گفت دستاوردهای چهار دهه جمهوری اسلامی ایران در توسعه پایدار چندجانبه قابل قبول است ولی نسبت به شاخص‌های توسعه پایدار خصوصاً در مورد عدم تخریب

محیط زیست و عدم ضربه به منابع نسل‌های آینده بر اساس شاخص‌های فوق قابل دفاع نبوده و جادارد در دهه پنجم جمهوری اسلامی ایران خصوصاً با شاخص‌ها و توصیه‌های بیانیه گام دوم در مورد مشکلات حاصل شده توسعه پایدار در این زمینه چاره‌اندیشی شود.

فهرست منابع

- اسپوزیتو. جان. آل. (۱۳۸۲). *انقلاب اسلامی ایران و بازتاب جهانی آن*، ترجمه محسن مدیر شانه‌چی، چاپ اول، تهران، مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- اندیشه قم (۱۳۸۶). *دستاوردهای داخلی انقلاب اسلامی ایران*، اندیشه قم، ۲۶ آذر ۱۳۸۶، قم.
- امرائی، حمزه (۱۳۸۳). *انقلاب اسلامی و جنبش‌های اسلامی معاصر*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- تابناک، خبرگزاری (۱۳۸۷). *آمار زنان تحصیل کرده از مردان پیشی گرفت*، کدخبر ۲۹۸۹۲
- حیات، خبرگزاری ۱۳۸۶/۰۹/۲۲، *دستاوردهای انقلاب اسلامی ایران*
- خبرگزاری صدا و سیما (۱۳۹۷/۱۱/۱۵)، *دستاوردهای انقلاب: از پیشرفت‌های اقتصادی تا نظامی*
- راجی، سیدمحمدحسین؛ خاتمی، سیدمحمدرضا (۱۴۰۱). *صعود چهل‌ساله، مروری بردستاوردهای چهل‌ساله انقلاب اسلامی ایران*، بر اساس آمارهای بین‌المللی، چاپ بیستم، قم، دفتر نشرمعارف.
- زاهدی، محمدمهدی (۱۳۸۷). *دستاوردهای انقلاب اسلامی*، سخنرانی در دهلی نو
- دارابی، سلیمان (۱۳۸۰). *انقلاب اسلامی برای ایران چه کرد؟ دگرگونی در نظام آموزش و پژوهش ایران*، شماره اول، مجله ۱۵ خرداد، قم.
- ضرابی، اصغر؛ مهری، اذانی (۱۳۸۰). *توسعه پایدار در جهان صنعتی و در حال توسعه*، تهران، مجله رشد آموزش جغرافیا، شماره ۵۹.
- طباطبائی مؤتمنی، منوچهر (۱۳۸۰). *قانون اساسی*، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- عنایت، حمید (۱۳۷۲). *اندیشه سیاسی اسلام در اسلام معاصر*، ترجمه بهاءالدین خرمشاهی، تهران، انتشارات خوارزمی.
- عمیدزنجانی، عباسعلی (بی‌تاریخ)، *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، جهاد دانشگاهی.
- فارس، خبرگزاری (۱۳۸۷/۱۰/۷). *جهش ده پله‌ای ایران در شاخص توسعه انسانی*
- فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان (۱۳۸۵)، دفتر هشتم، تهران: انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- فیرحی، داود (۱۳۸۲). *نظام سیاسی دولت در ایران*، تهران، سمت.
- قادری، حاتم (۱۳۸۲). *اندیشه‌های سیاسی در اسلام و ایران*، تهران، سمت.
- مریدی، سیاوش (۱۳۸۱). *کتاب ایران: اقتصاد*، تهران، مرکز مطالعات فرهنگی بین‌المللی.
- منوچهری، عباس (۱۳۸۱). *کتاب ایران: نظام سیاسی ایران*، تهران، مرکز مطالعات فرهنگی بین‌المللی.

References

- Gatto m. (1995), sustainability: is it a well defined concept, ecological society of America, vol 5, no 4 , 1181-1183.
- <http://web.archive.org/web/2007/09/28.&/http://www.atiehbahar.com/Resources/Environment.htm>.
- <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/MENAEXT/IRANEXTN/0,,menuPK:312966~pagePK:141132~piPK:2014/11/07~theSitePK:312943,00.html>.
- <http://www.imna.ir/news/2018/01/30>.
- <http://www.iran Daily - Domestic Economy -2007/01/07> .
- <http://www.payvand.com/news/2009/oct/12/80.html>.
- Rao p.k(2000), sustainable development: economics and policy, oxford, uk, black.
- Soubbotina, Tatyana P. (2004) ,Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development, Second Edition, PD,WBI Learning Resources Series, World Bank Institute.
- Unicef (2005), En bref : Iran, ouvrir les portes de l'éducation dans la province la plus pauvre d'Iran www.unicef.org.
- Unicef (2005), En bref : Iran, ouvrir les portes de l'éducation dans la province la plus pauvre d'Iran www.unicef.org.
- Unicef (2005), En bref Iran : vue d'ensemble, la situation des enfants dans le monde. www.unicef.org